

PRAGMATİZMİN SÜREKLİLİK TEZİ ÜZERİNE BİR NOT

*Arş. Gör. Ayşen FURTUN**

Pragmatizmin kökeninin mantıkçı kimliğiyle tanınan C.S. Peirce'a kadar uzandığı kabul edilir. Ancak Peirce'ın geliştirdiği pragmatik yöntem sınırlı bir alana uygulanabiliyordu ve düşünürce sistematik bir biçimde ortaya konamadığından ötürü William James tarafından geliştirilirken bir anlamda sınırlanmış, bir anlamda genişlemiştir.

Peirce'a göre fiil tek başına bir hedef olamaz, yalnız uygulamada bir kavrama anlamını verebilmek için tecrübe yoluyla var olur ve fiilin sonuçlarıyla, yani varlık alanındaki değişmeler ile anlam belirlenir. Ancak bu prosedürde değişik anlamlar söz konusu olabileceği gibi mümkün olan en kapsamlı ve en genel anlam özellikle belirli bir menfaate hizmet gibi sınırlı bir anlama nazaran geçerli kabul edilecektir. Buna göre bir bilim adamı belirli koşullar verildiğinde birşeyin varlık kazanacağını iddia edilmesi halinde yalnız o şeyin tecrübe ve deney yoluyla o koşullarda oluşup oluşmadığını sınamak gereksinimini duyar. Böylece Peirce genel prensipten yani zihnin, genel düşünce kalıplarını tecrübe yoluyla bir kez oluştuktan sonra bunları somut olaylarda tekrar kullanırken önceki genel çağrışımlara yollama yapmasından yanadır.

W. James ise, genelden ve kapsamlıdan daha çok özel durumla ilgilenir ve partiküler sonuçlara önem vererek genellemelere gerek duymadan pragmatik yöntemi kullandığı alan bakımından genişletir. Sınırlama partiküler prosedürdeki kopukluktan kaynaklanır; zira burada Peirce'ın her amaç ve durum için uygulanması mümkün olabilen, olabildiğince genelleştirilmiş varlık değişimlerinin sonucu olarak oluşan rasyonel zihin alışkanlıklarının önemi zedelenmektedir. Gene de James'in hümanist kişiliğinin bir sonucu olan bu görüşü tam da pragmatizmin öngördüğü evrimini tamamlamamış, halen

* A.Ü.H.F. Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

bir oluşum süreci içinde olup yeni ve gelecek sonuçlarla ilgilenen bir dünyayı belirlemektedir. Diğer bir deyişle, pragmatizmin tartışmasız kabul edilen niteliği, hedefler ve araçlar ilişkisinde düşünce faktörüyle ancak sürdürülebilmesi mümkün olan kaçınılmaz bir süreklilik, kısaca evrim niteliğidir. Dolayısıyla bilimin dahi bu perspektifte bilince dıştan gelen çağrışımlardan ibaret olmadığı ve özgün, çeşitliliğe sahip varoluşların tıpkı değersiz ve önemsiz olanlar gibi kaynakları itibarıyla farklı olmayıp yalnız uygulamada yaratıkları etki, yarar ve önem itibarıyla anlam buldukları anlaşılır.

Belirtmek gerekiyor ki, James aynı zamanda bir eğitimci ve felsefi sorunları günlük hayata taşımaya, bu yoldan insan davranışını yararlı yönde etkilemeye çalışan biri olarak teorisinin moral yönüyle ilgilenmiş, somut hayatın değişik davranış kalıpları yarattığını görmüştür. Ona göre içsel sempati güdülerimizle sahip olduğumuz inançlar gerçekte davranışa yol gösteren kurallardır ve özel sonuçlarına göre davranışı değişik biçimlerde etkilerler. Bu nedenle, birlik ve tutarlılık, James için birincil önemde değildir. Aynı şekilde, tarihsel süreçte ampirizmi pragmatizmle kaynaştırmaya çalışan devrin anlayışının da tutarlı kavramlar bütünü olarak anlaşılan bilimsel yaklaşımda değişikliklere neden olduğu dikkati çeken bir husustur. Artık ampirizmdeki gibi kurulmuş, tamamlanmış, fiks bir fenomenler dünyası değil, sonuçları inceleyerek deneysel yoldan bilimi ve geleceği bu veriler ışığında düzenlemek şeklinde sürekli bir amaç taşıyan pragmatizm egemendir. Pragmatizme göre, hipotezler, somut olayın gerçeklikleriyle karşılanmadığı sürece yalnız hipotez olarak kalır ve her ne kadar, bu karşılama gelecek ve olası tüm sonuçlara işaret edemiyorsa da, kaçınılmaz önemdedir; zira, teorik olarak bile, moral ve pratik kesinliğin ötesinde mutlak doğrulama yoktur. Önemli fark burada tamamlanmış, kesin şeylerin yerini, bilimsel doğrular olma niteliğini muhafaza etmesine rağmen, henüz tamamlanmamış, oluşum sürecinde fenomenlerin, gerçeklerin almış olmasıdır.

Gene, genel-partiküler ayrımı değerlendirilirken, J. Dewey'in yaptığı şekilde, James'in materyalizm ve teizm veya monizm-plüralizm karşıtlığı örnekleri de dikkate alınabilir. Materyalizmde, özel görüşümüze göre yaratıcı neden, ister Tanrı ve ister madde olsun, tamamlanmış bir düzen söz konusudur ve şeylerin anlamını da kendisi belirler. Teizmde ise, Tanrı, gelecekte idealist düşünce ve değerlerin güvencesidir. Aynı şekilde, geleceğe yönelik olarak, monizm-plüralizm örneğinde de bu felsefi görüşler mimari estetik, klâ-

sik oranlar, bütünlük ve karşısında çeşitlilik, özgünlük, değişiklik ve hattâ düzensizlik olmak üzere, sonuçları itibarıyla, kendilerini tercihlerimizde belli ederler; tercihlere, kavramlara ve düşünceye bir anlam verirler. James, buna, "inanma isteği" veya "hakkı" diyor. İnsan bir seçim yapmak zorunda kaldığında veya seçimi reddettiğinde, karar risklerini taşımakta; seçmeyi reddederek dahi bir seçim yapmaktadır. Ayrıca, günlük hayatta, bu seçimlerde, kanıtların varlığı her zaman yol göstermiyor; kanıtlara başvurmadan da sonuçlar tercihi belli ediyor; şu şartla ki, bunun için o tercihi yaptıran düşünce ve inanç biçimine uygun davranmak gereklidir.

Dewey ise, daha genel bir plânda, bu inancın sanıldığı gibi Amerikan felsefesinin hâkim unsuru kabul edilen "hayatı kolaylaştırıcı amaç-araç" ilişkisinde, amacı belirleyen inanç olmadığı görülmüştür. Bu inanç, bilgiye ve akla inançtır ve somut olarak fiilde varlık kazanmalıdır. İnanç, pratik niteliği dolayısıyla, genel kapsamlı olmayabilir; ancak, akli niteliği dolayısıyla yaşam ilişkilerini kolaylaştırabilecektir.

Sonuç olarak, James'in moral açıdan değerlendirdiği bu çeşitlenmiş yönüyle teori mantıksal olarak, amaçlar-araçlar hitopezinin zihinde nasıl kurulduğunu inceler. Bunun için, pragmatizmin psikolojik temelinde yer alan "davranışçılığı" dikkate almamız gerekir. Burada, beyin dış etkilere uygun tepkilerin olduğu bir koordinasyon merkezidir. Bu yolla, canlılar, çevreye uyum sağlarken, insan dolaylı tepki şeklindeki kavramlaştırma faaliyetiyle çevresini kontrol altına alır. Söz konusu etkileşimde belirgin olan öge bir tekrardan çok en iyi şekilde ilişkilendirilmiştir. Pragmatizmin amacı da, geçmiş tecrübeye dayanarak zihin alışkanlıklarını kurmak ve bunları tamamlanmamış bir evrende yeni durumlara uyarlayıp geliştirmek biçiminde ortaya çıkar. Bu süreçte, sübjektif ilgi kökenli fayda ihmal edilemeyecek bir unsur olarak zihni süreci kontrol altında tutmakta, seçici ve ayırıcı olmaktadır. Sonuçta verilecek tepki, hipotezler ve veriyle uyum halindedir. Bu evrimde geleceğin ve geçmişin rolü de dikkate değer bir husustur; bu kavramları eş değerde tutmayı geçmişi yok saymak, günün veya geleceğin kendi kendini tekrarlamasına göz yummak bedeline katlanmak demektir.